

Egy dicséretes kivétel: Pantocsek József (1846–1916) orvos és algológus

Kiss László dr.

1. ábra | A Magyar Algológiai Társaság emlékérmének elő- és hátoldala

A *Gyógyászat* című orvostudományi közlöny 1900. január 4-én megjelent 2. száma közölte az alábbi hírt: „Dr. Dégen Árpád a budapesti egyetem bölcsészeti facultásán a botanika magántanárává habilitálta magát. Egyike azon, mai nap már ritkaság számba menő eseteknek, hogy orvosi pályát végzett férfiú előszeretettel a természetrajzi tárgyak egyikének szentelje munkásságát. Régebben ez volt a szabály – ma már csak kivétel, de annál dicséretesebb kivétel.”

A valószínűleg a szerkesztő-kiadó Schächter Miksa által írt dicséretet kiérdemelte volna a pozsonyi születésű Dégen Árpád (1866–1934) kollégája, az ekkor már a pozsonyi Állami Kórház igazgatójaként ismert Pantocsek József doktor is. Annál is inkább, hiszen amíg Dégen korán háttal fordított az orvosi pályának és a budapesti Vetőmagvizsgáló Állomás igazgatójaként, botanikusként

szerezett érdemeket [1], Pantocsek élete végéig megmaradt a kaptafánál.

Pantocsek József 1846. október 15-én született Nagyszombatban (ma: Trnava, Szlovákia) – állítja a Pantocsek-életmű legjobb szlovák ismerője, Ivan Hrabovec tudománytörténész [2, 3]. Korrigálnunk kell tehát a Magyar orvoséletrajzi lexikon adatát, amely Nagytapolcsányt tekinti szülőhelynek [4]. A család csak József öt-éves korában költözött át Nyitra megyébe, a ma Nagytapolcsány (ma: Topolčany) részét képező Tavarnokba (ma: Tovarníky).

Doktorunk születése idején atya, id. Pantocsek József (1799–1872) Nagyszombatban volt gyógyszerész a „Fekete Medvéhez” címzett patikában [5]. Gyógyszerészi oklevelet 1820-ban Bécsben szerzett, mint ifj. Joseph Jacquin (1766–1839) botanikus és vegyészprofesszor kedvenc tanítványa. Így nem meglepő, hogy később is, a hivatása által megkövetelt gyógynövényi és vegyészeti ismereteket meghaladva érdeklődött a botanika és a kémia iránt. Együtt fűvészkedett a híres nyitrai gyógyszerésszel, Láng Adolf Ferencsel (1769–1859), levelezett a kor híres természettudós utazójával, A. Humboldttal [3], 1840-ben Frigyes Ágost szász királlyal botanizált a Magas-Tátrában. 1832-ben vegyelemezte a pöstyéni (Piešťany) fürdő vizét és iszapját. Gyógyszerészi hivatását és patikáját idősebb fia, Rezső örökölte.

Ifjabb fia, József viszont örökölte a botanika iránti vonzódását. Az alsó-ausztriai Kalsburgban, Nyitrán és Esztergomban végzett középiskolai tanulmányok után előbb Göttingenben, majd Bécsben készült az orvosi pályára. Meglehetősen későn, közel 30 éves korában, 1875-ben szerzett csak orvosi diplomát. A késés egyik magyarázata: már medikusként sokat botanizált. 1866-tól a vakációkat általában a Magas-Tátrában töltötte. 1872-ben viszont hónapokat fűvészkedett a Balkánon. Megfigyeléseit még medikusként, a pozsonyi Természettudományi Egyesület ülésén mutatta be. Előadása megjelent az egyesület évkönyvében, illetve 1874-ben különlenyomatként is „Adnotationes ad floram et Faunam Hercegovinae, Crnagorae et Dalmatiae” címmel [3]. 1868-tól az osztrák növénytan szaklap (*Österreichische Botanische Zeitschrift – ÖBZ*) munkatársa.

Tanulmányai befejezése után, 1876-ban megnősült – felesége Neuhauser Terézia lett, egy lányuk született csak

–, majd hazatért Tavarnokra, ahol előbb körzeti, később járási orvosként dolgozott. Lelkiismeretesen végzett orvosi munkájával, illetve nem lanyguló tudományos munkásságával, publikációival nagy tekintélyre tett szert. Egy anekdota szerint, amikor egy cigány betegének nem volt pénze a Pantocsek által felírt gyógyszer kiváltására, megette a vényt, mert szentül hitte, hogy a híres doktor gyógyszere így is tud gyógyítani [6]. E tekintélyre különösen az 1894-es kolerajárvány idején volt szüksége. Amikor ugyanis elrendelte a kolerában elhunytak ágyne-műjének elégetését, a tudatlan falusi nép ellenszegült, és a különben kedvelt doktorukat kaszával és fejszével fenygették [7].

1896-ban fontos változás történt a vidéki orvos életében. Elhunyt az 1864-ben megnyitott pozsonyi Országos (később Állami) Kórház igazgatója, Barts József (1844–1896). Helyébe – a pozsonyiak nem kis meglepetésére – Pantocsek Józsefet nevezték ki. A kinevezés háttere, körülményei nem ismertek, tény azonban, hogy Pantocsek hamarosan megszolgált a bizalmat. Fentebb Hrabovecre hivatkozva korrigáltam, most viszont őt kell korrigálnom. Azt írja ugyanis, hogy Pantocsek „ismereteivel, önbizalmával és vasakarattal az elhanyagolt kórházból nagyon jó hírű intézményt hozott létre” [2, 3]. A pozsonyi Országos Kórház semmiképpen sem volt „elhanyagolt”! Már csak azért sem lehetett, hiszen 1896-ban nyílt titokként emlegették, hogy a „rövidesen” megnyitandó harmadik egyetem székhelye Pozsony lesz, és e kórház lesz majd az orvosi kar bázisa. Inkább hihetünk a kórház belgyógyász főorvosának, aki Pantocsek első évtizedének munkáját így summázta: igazgatósága alatt az intézmény „az ország legelső vidéki kórházává emelkedett” [8]. Pantocsek „kitűnő és erélyes igazgatósága” alatt a ma is egyetemi oktatókórházként működő intézmény önálló pavilonnal bővült az elmebetegek, illetve a fertőző betegek elhelyezésére. Modern kórbonctani intézetét és új sebészeti pavilonját 1907-ben megcsodálták a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXIV., pozsonyi vándorgyűlésének résztvevői is.

A szlovák források [2, 3, 7] is kiemelik, hogy Pantocsek már 1898-ban röntgenkészüléket szerzett a kórház számára. Az Alexander Béla által Késmárkon (ma: Kežmarok) működtetett készülék után ez volt a Felvidék (a mai Szlovákia) első „kórházi” röntgenje. A „kórházi” jelző kiemelése arra utal, hogy magában Pozsony városában is már működött „röntgenlaboratórium”, mégpedig a pozsonyi „Királyi Katholikus Főgimnázium” épületében. Az 1897/98-as iskolaévről kiadott „Értesítője” szerint a Dohnányi Frigyes professzor és Polikeit Károly igazgató által működtetett laboratórium szolgálatait a helyorségi kórház sebészeti osztályának orvosai, illetve magánorvosok is igénybe vették [9].

Pantocsek pozsonyi működése nem szűkült le a kórház területére. Már tavarnoki orvosként aktívan bekapcsolódott az 1888-ban megalakuló Nyitra vármegyei Orvos-Gyógyszerészi és Természetudományi Egyesület munkájába és kapcsolatban maradt vele Pozsonyba köl-

tözése után is [10]. Érthető módon azonban 1896 után elsősorban a pozsonyi magyar/német, a korábbi „Természetudományi és Orvosi”-ról a valóságnak – a tagság orvosi túlsúlyának – megfelelő „Orvos-Természetudományi”-ra átnevezett Egyesületben (Verein für Heil- und Naturkunde) hallatta szavát – magyarul. 1897-ben Nyitra vármegye, 1901-ben Pozsony város és vidéke „moszatvirányához” közölt adatokat, majd 1907-ben „új bacillariák” (kovamoszatok) leírásáról értekezett. (Értekezései az egyesület évkönyveiben is megjelentek.)

Nagy részt vállalt a pozsonyi egyesület 1907. évi, a már említett vándorgyűléssel egybekötött, 50. születés-napi ünnepléséből is. Az egyesület kétrészes – közös kötetben – kiadott „1856–1906 Emlékmű” című kötetének I. részében (181–262. oldal) Pantocsek József, „a Pozsonyi M. K. Állami Kórház igazgató orvosa” ismerteti „Pozsony és környékének természetrajzi viszonyai”-t. Az éghajlattal kapcsolatban megemlíti, hogy Pozsony enyhe klímájának köszönhetően „a füge és gesztenye a szabad telelést eltűri” (185. oldal). Az állatvilág viszonyait tárgyalva, igazi kuriózumra hívja fel a figyelmet: „... boldogult Esterházy Mihály gróf az 1890-es években cseklészi (ma: Bernolákovo – K. L.) vadaskertjében az ausztráliai kenguruht(!) is meghonosítani iparkodott” (186. oldal). A vadorzóknak „köszönhetően” – sikertelenül. „A viza (Acipenser Huso) ... még az ötvenes években íváskor a Fekete-tengerből még Pozsonyon felül Bécsig felvándorolt” (189. oldal).

A kötet második részében a kórház belgyógyász főorvosa, Pávai Vajna Gábor írta meg „Pozsony egészségügye”-t, s ebben bemutatta a jeles helybéli orvosokat. A Pantocsekről mint igazgatóról írt véleményét már idéztem. Érdemes idézni e dolgozat címében szereplő „dicséretes kivétel” minősítést leginkább alátámasztó sorokat is, Pantocsek „nem orvosi” érdemeiről: „Ő volt az első hazánkban, aki mikrofotografiák készítésével foglalkozott; mikrofotografiáit be is mutatta az 1885-ik évi budapesti országos kiállításon, valamint 1890-ben az első magyar amateur-kiállításon. Mikroskopiumi diatomea-fölvételeit ekkor arany éremmel tüntették ki” [8].

A „mikrofotográfia tulajdonképpen a mikroszkóp által megnagyított képek fotografálása” – írja a „tudományos fotográfia” magyar úttörője, Gothard Jenő 1896-ban egy lexikoni szócikkben, nem említve Pantocsek érdemét [11]. Pantocsek már tavarnoki évei alatt mikroszkopizált, sőt a Nyitra Megyei Egyesület 1889–1890-es évkönyvébe megírta „A górcső története és fejlődése” című dolgozatát is. Pozsonyba költözve kitűnő partnerre lelt az ottani Ferenc József Gyermekkórház főorvosában, a bakteriológusként is kitűnő Mergl Ödönben (1861–1926). „Az 1896-ik évi magyar orsz. kiállítás mikrofotografiai készülékét és bakteriologiai fényképeit kiállítási éremmel tüntette ki” – írja Mergről Pávai Vajna az egyesület emlékkönyvében [8]. Mergl tehát „bacilusvadász” volt, Pantocsek viszont a „diatomeákat”, azaz a kovamoszatcsalád egyik nemzetségét, a „bacillariákat” górcső-

vezte előszeretettel. Mindkét név alapja a latin „bacillus”, azaz pálcika.

S ezzel el is érkeztünk ahhoz a „természetrizai tárgyhoz”, amelyben Pantocsek úttörő jelentőségű, nemzetközileg is jegyzett kutatásokat folytatott. Ez az algológia, azaz a moszatokkal foglalkozó tudományág (alga: moszat, tengerifű). A kovamoszatok törzsét (Bacillariophyta) egysejtű, barnás színű, mikroszkopikus nagyságú „növények” alkotják. Jelentős szerepük van a vizek öntisztulásában, a haltáplálék (plankton) jelentős részét adják. Kihalt (fosszilis) fajaik vázömege a kovaföld (diatomaföld). Óslénytanilag mint rétegeképzők jelentősek. Az orvosok közül elsősorban a törvényszéki boncolást végzők találkoznak velük: a moszatok kimutathatósága a tüdőben, a vérkeringési szervekben a vízbe fulladást bizonyítja.

Hogy miért fordult Pantocsek figyelme az 1870-es évek derekán a makroszkopikusan, szabad szemmel is jól látható virágos növényektől a csak mikroszkóppal látható növények, azaz a moszatok felé – nem tudjuk. Csak sejt-hetjük egy 1912-ben tett vallomása alapján. A pozsonyi Orvos-Természettudományi Egyesület évkönyvében közzé tett, „A Fertő tó kovamoszat viránya 1912 évben” című dolgozatában írja: „Az egysejtű lények legszebbjei a kovamoszatok lévén, ne csodálkozzunk, hogy a természet eme remekeinek páncélhéjainak művészi és elragadó szépségű rajza, nem különben az élő héjak sajátságos mozgása úgyszólván a górcső feltalálásával nemcsak a tudósokat, de a művelt világ műkedvelőinek nagy számát, nemcsak hogy lekötötte és meghódította, de azokat ezen parányi lények rendszeres tanulmányozására, azoknak leírására serkentette” [6].

Úgy vélem, hogy az idézet kulcsszava a „górcső”, hiszen Pantocsek is a mikroszkópnak, a mikrofotográfiának köszönhetően hozta létre a több mint hatezer tárgylemez tartalmazó gyűjteményét. Elsősorban a fosszilis kovamoszatokat, a diatomákat vizsgálta – 1221 fosszilis és 289 recens taxont írt le [6]. Halála után gyűjteménye nagy részét a budapesti Természettudományi Múzeum megvásárolta. Sajnos a II. világháború e gyűjteményben is nagy károkat okozott – csak körülbelül ezer darabot sikerült restaurálni.

Publikációiból napjaink algológusai is meríthetnek, különösen „A Balaton kovamoszatai”-ról (1902), illetve „A Fertő tó kovamoszat virányá”-ról írt (1912) dolgozataiból. Az elsőként említett, 142 oldalas tanulmánya „A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei. II. kötet, 2. rész. 1. szakasz” függelékeként jelent meg. A „magyar tenger” tanulmányozását 1891-ben a pozsonyi születésű Lóczy Lajos (1849–1920), a budapesti egyetem geográfusprofesszora kezdeményezte, majd irányította, szervezte az úgynevezett Balaton-bizottság mintegy 60 munkatársa által írt, 34 kisebb-nagyobb kötet kiadását [12]. A Balaton moszataival Istvánffy Gyula (1860–1930) botanikus mellett az orvosdoktor Pantocsek foglalkozott a legtöbbit. A teljesség kedvéért: a Balaton „Molluscáit” (a puhatestűek tör-

zsét) egy másik felvidéki doktor, Trencsén vármegye főorvosa, Brancsik Károly (1842–1915) tanulmányozta [13]. A Balatonban találta meg Pantocsek a *Cyclotella ocellata* moszatot is, amelyet a Magyar Algológiai Társaság a szimbólumává választott. A társaság tiszteletbeli tagjait jutalmazó Pantocsek-émlékérem egyik oldalán is ez a diatoma látható, a másikon Pantocsek portréja (1. ábra).

Az algológusok mellett számon tartják Pantocsek érdemeit a magyar paleontológusok (óslénytankutatók) is. Pantocsek 1886 és 1892 között 102 táblával ellátott monográfiát jelentetett meg Magyarország fosszilis Bacillariáiról. 1894-ben Bécsben publikálta a kovamoszatok közetalkotó és korjelző jelentőségéről szóló dolgozatát. A kihalt (fosszilis) és ma is élő (recens) diatomafajok százalékos arányából elsőként Pantocsek következtetett a kovaföldek (diatomaföldek) korára [14].

Pantocsek 68 éves korában vonult nyugalomba. Elgedett szívvel tehetett ezt, hiszen kórháza bel- és sebészeti osztályát 1914. április 2-án a várva várt s végre megnyíló Erzsébet Egyetem klinikáivá nyilvánították. Az igazgatói székét a szülészeti klinikává nyilvánított pozsonyi bábaképző vezetőjének, az egyetemi tanárrá kinevezett Velits Dezsőnek (1860–1921) adta át [15]. Pantocsekék visszaköltöztek Tavarnokra. Doktorunk 1916 nyarán még unokájával – a később szintén jeles botanikussá és orvosdoktorrá váló Scheffer Józseffel (1903–1949) – botanizált, szeptember 4-én azonban a hastífusz áldozata lett [3].

Halálának 80. és születésének 150. évfordulója alkalmából 1996. október 23-án a Szlovák Tudományos Akadémia mellett működő Tudomány- és Technikatörténeti Társaság, karöltve a Szlovák Botanikus Társaság Algológiai Szekciójával, szlovák–magyar szimpóziumot rendezett. A Magyar Algológiai Társaságot elnöke, dr. T. Kiss Keve és az előadó – angol nyelven – dr. Ács Éva képviselte. Az elhangzott előadások a „Veda a technika v dejinách Slovenska” (A tudomány és technika Szlovákia történelmében) című sorozat 7. kötetében jelentek meg, 1996-ban.

A magyar orvostörténet-írás eddig nemigen foglalkozott Pantocsek József életével, a medicina kereteit túllépő, a mikrofotografálásban, algológiában, paleontológiában maradandót alkotó életművével. E kis dolgozat ezen adósság törlesztésére tett kísérlet.

Irodalom

- [1] P. Hartányi, B.: Árpád Degen (1866–1934). In: Pintér, J., Für, L. (eds.): Biographies from agrarian history. [Degen Árpád (1866–1934). In: Pintér, J., Für, L. (szerk.): Agrártörténeti életrajzok.] Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1985. [Hungarian]
- [2] Hrabovec, I.: Jozef Pantoček (1846–1916). In: Tibenský, J., et al.: Pioneers of science and technics in Slovakia, 2. [Jozef Pantoček (1846–1916). In: Tibenský, J., et al.: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. 2.] Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Obzor, Bratislava, 1988. [Slovak]

- [3] *Hrabovec, I.*: Life and work of Jozef Pantoček. [Jozef Pantoček, život a dielo.] Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Bratislava, 1996. [Slovak]
- [4] *Kapronczay, K.*: Hungarian medical-biographical dictionary. [Magyar orvoséletrajzi lexikon.] Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004, 283. [Hungarian]
- [5] *Csippék, J.*: Contributions to the history of Hungarian and Slovak pharmacy. In: Lakits, F., Prochnow, J. (eds.): Papers of the 29th Meeting of the Hungarian Physicians and Naturalists. [Adalékok a magyar, különösen a felvidéki gyógyszerészet történetéből. In: Lakits, F., Prachnow, J. (szerk.): A m. orv. és term. vizsg. XXIX. vándorgyűlés munkálatai.] Trencsén, 1897. [Hungarian]
- [6] *Ács, É.*: Dr. József Pantocsek, the diatomologist: a short review of his Hungarian activity. In: Hrabovec, I. (ed.): Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 7. Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV, Bratislava, 1996.
- [7] *Vilček, E.*: The forgotten doctor. [Zabudnutý lekár (Mu dr. Jozef Pantoček, 1846 až 1916).] Zdrav. pracovnice, 1979, (2–3), 140–141. [Slovak]
- [8] *Pávai Vajna, G.*: Healthcare of Pozsony. In: Fischer, J., Ortvy, T., Polikeit, K. (eds.): 1856–1906. Monument of the Society of Medicine and Natural Science in Pozsony. [Pozsony egészségügye. In: Fischer, J., Ortvy, T., Polikeit, K. (szerk.): 1856–1906. A pozsonyi Orvos- és Természettudományi Egyesület Emlékműve.] Az Egyesület kiadása, Pozsony, 1907. [Hungarian]
- [9] *Matejka, J.*: Pioneers of the X-ray in Slovakia. [Pionieri röntgenológia na Slovensku.] Slovenský lekár, 1995, 11, 31–33. [Slovak]
- [10] *Pekařová, K.*: Natural-science and medical societies in the territory of the present-day Slovakia 1850–1918. [Prírodovedné a lekárske spolky na území Slovenska (1850–1918).] Univerzitná Knihnica, Bratislava, 2010. [Slovak]
- [11] *Gothard, J.*: Microphotography. [Mikrofotográfia.] A Pallas Nagy Lexikona, Vol. 12. Budapest, 1896. [Hungarian]
- [12] *Lambrecht, K.*: Ancestors of the prehistoric man (The prehistoric animals). [Az ősember elődei (az ősszállatok).] Dante, Budapest, 1927. (Hungarian)
- [13] *D(aday), J.*: Lake Balaton. [Balaton.] In: A Pallas Nagy Lexikona, Suppl. Vol. 17. Budapest, 1900, 122. [Hungarian]
- [14] *Géczy, B.*: A history of paleontology in Hungary. [A magyarországi őslénytörténet. Akadémiai székfoglaló, 1994. február 7.] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995. [Hungarian]
- [15] *Kiss, L.*: Once upon a time there was a medical faculty – A brief history of the medical faculty of the Erzsébet University in Pressburg (1914–1919). [Volt egyszer egy orvosi kar – a pozsonyi Erzsébet Egyetem Orvosi Karának „rövid története” (1914–1919).] Comm. de Hist. Artis Med., 2010, 56(210–213), 205–214. [Hungarian]

(Kiss László dr.,
SK-93 008 Csilizradvány 284., Szlovákia
e-mail: kiss.agi@panelnet.sk)

Ellen Notbohm–Veronica Zysk

EZEREK NAGYSZERŰ ÖTLET

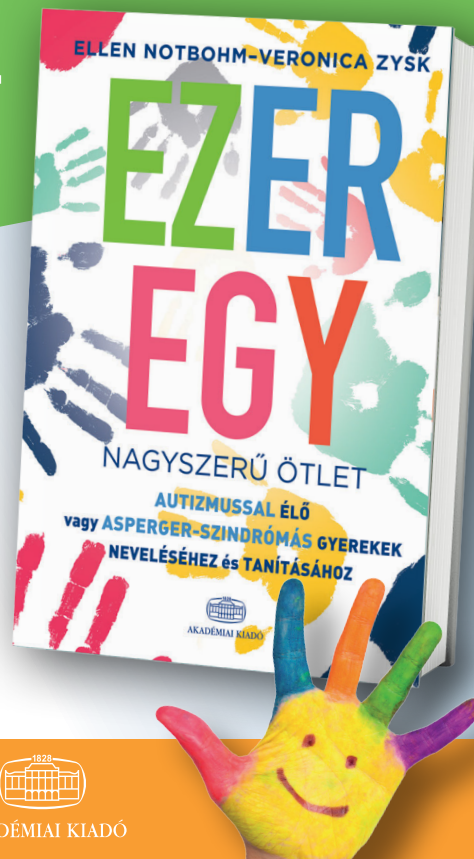
AUTIZMUSSEL ÉLŐ VAGY ASPERGER-SZINDRÓMÁS GYEREKEK NEVELÉSÉHEZ ÉS TANÍTÁSÁHOZ

„Ha minden iskolában és családban a könyvben szereplő ötletek kis töredékét felhasználnánk, beláthatatlan lehetőségek nyílnának meg előttünk, hogy javítsuk az autizmussal vagy Asperger-szindrómával élő gyermekek életminőségét. Ez pedig csodálatos dolog!”

Dr. Temple Grandin

A könyv számtalan azonnal alkalmazható ötletet kínál szülőknek és nevelőknek az alábbi területeken:

- szenzoros integráció: fejlesztőfeladatok a szabadban és bent,
- kommunikáció: szóhasználat, hallás, vizualitás, környezet,
- viselkedés: tipikus viselkedési formák és kezelésük,
- mindennapi élet: ötletek a mindennapi szituációkhoz, a biztonság megteremtéséhez,
- szociális létezés: barátság, játék, kooperáció, érzelmek.

348 oldal, 4100 Ft
www.akademiaikiado.hu

AKADÉMIAI KIADÓ